
Ψύχωση και Τέχνη

Άρης Λιάκος

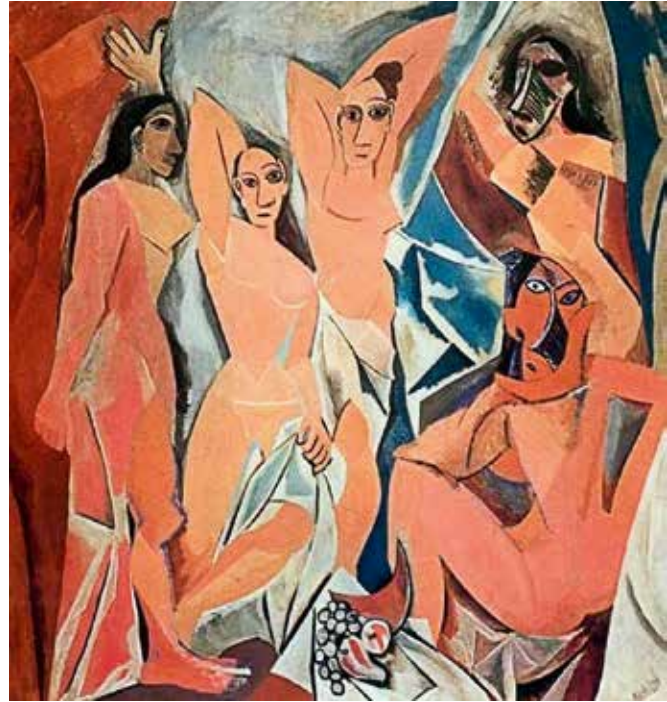
...άτομα που έζησαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στα ψυχιατρεία ή ακόμη όταν έχουν γεννηθεί μέσα σ' αυτά είναι ικανά να παράγουν συγκλονιστικά έργα τέχνης...

Η σημασία της Τέχνης που δημιουργείται από άτομα που πάσχουν από ψύχωση, έγινε αντικείμενο προσοχής στις αρχές του 20ού αιώνα. Αναφέρομαι κυρίως στην καλλιτεχνική αξία των ζωγραφικών έργων των ασθενών και όχι τόσο στη μελέτη των έργων αυτών, που γίνεται από ψυχιάτρους και στόχο έχουν τη μελέτη της ψυχοπαθολογίας και της συναισθηματικής κατάστασης των ασθενών. Τέτοιες μελέτες υπάρχουν πολλές στην ψυχιατρική βιβλιογραφία και οι στόχοι μου δεν είναι η ανασκόπηση των μελετών αυτών. Η τέχνη των ψυχωσικών έχει επίσης χρησιμοποιηθεί διαγνωστικά και θεραπευτικά από την ψυχιατρική επιστήμη.

Ο Klee ήταν ένας από τους πρωτοποριακούς καλλιτέχνες της αρχής του 20ού αιώνα που επισήμανε την καλλιτεχνική αξία των έργων αυτών. Την ίδια εποχή εξελίσσεται και η επανάσταση των καλλιτεχνών στην εικονική τέχνη που διδάσκονταν στις Ακαδημίες Τέχνης του Παρισιού και ακολούθησε την Τέχνη της Αναγέννησης. Τα διάφορα πρωτοποριακά κινήματα με αρχή τον Ιμπρεσιονισμό και όσα τον ακολούθησαν, όπως Κυβισμός, Φωβισμός, Εξπρεσιονισμός κ.λπ. άρχισαν να εξελίσσονται στην Ευρώπη σαν ξεκίνημα της Μοντέρνας Τέ-

ΕΙΚΟΝΑ 1
Ivory Coast Mask,
in Naprstek Museum, Prague

ΕΙΚΟΝΑ 2
Pablo Picasso "Les Femmes d'Alger" (1907),
The Museum of Modern Art, N.Y.

χνης. Δεν είναι τυχαίο κατά τη γνώμη μου ότι το ενδιαφέρον πολλών πρωτοπόρων καλλιτεχνών στράφηκε ταυτόχρονα στην πρωτόγονη τέχνη της Αφρικής και Νότιας Αμερικής όπως και στην παλαιότερη τέχνη της Κίνας και της Ιαπωνίας. Η σημασία της πρωτόγονης τέχνης στην εξέλιξη της μοντέρνας τέχνης διακρίνεται όταν παρατηρήσουμε μια τελετουργική μάσκα (Εικόνα 1) και το περίφημο έργο του Picasso, πρωτοπόρου της κυβιστικής τέχνης «Δεσποινίδες της Αβινιόν» (Εικόνα 2). Η ομοιότητα των προσώπων του έργου με την «πρωτόγονη» μάσκα είναι καταφανής. Η ίδια ομοιότητα γίνεται φανερή στο σημαντικό εξπρεσιονιστικό έργο «Προφήτης» (Εικόνα 3). Η απαρχή δηλαδή της μοντέρνας τέχνης συμπίπτει με το ενδιαφέρον των καλλιτε-

ΕΙΚΟΝΑ 3
Emil Nolde "Prophet" (1912),
Kunstmuseum der Stadt Dusseldorf

χνών για την πρωτόγονη τέχνη και την τέχνη των ψυχωσικών ασθενών. Την ίδια εποχή επίσης ο Dubufet, ψυχίατρος-καλλιτέχνης πρότεινε τον όρο Art-Brut για να περιγράψει την κατηγορία των έργων των ασθενών, σαν μια ιδιαίτερη μορφή τέχνης, ξεχωριστή μορφολογικά και αισθητικά, που μπορεί να σταθεί αυτοδίκαια μεταξύ των άλλων μορφών σύγχρονης τέχνης.

Είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι άτομα που έζησαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στα ψυχιατρεία ή ακόμη όταν

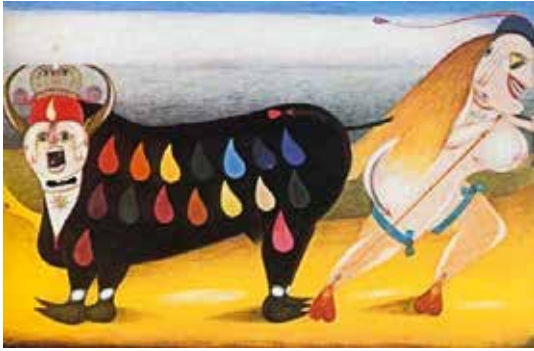
ΕΙΚΟΝΑ 4
Ονούφριος, Χωρίς τίτλο, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Πέτρας Ολύμπου

ΕΙΚΟΝΑ 5
Aloise, Χωρίς τίτλο, Collection Philippe Etermad-Jean David Mermod, Lausanne

έχουν γεννηθεί μέσα σ' αυτά είναι ικανά να παράγουν συγκλονιστικά έργα τέχνης που είναι ζηλευτά και από μεγάλους καλλιτέχνες. Πολλοί από αυτούς τους Αυτοδιδάκτους Ζωγράφους έχουν δημιουργήσει καλλιτεχνική καριέρα χωρίς ποτέ να βγουν από το ψυχιατρείο. Παραδείγματα μπορώ να αναφέρω πολλιά, όπως τον Ιταλό Carlo Zinelli και ακόμη ενός δικού μας ασθενούς που έζησε στο ψυχιατρείο της Πέτρας Ολύμπου, του Ονούφριου, ένα χαρακτηριστικό έργο του οποίου βλέπουμε στην εικόνα 4. Σήμερα υπάρχουν επίσης αρκετές Πινακοθήκες στη Γαλλία, Ελβετία, Γερμανία, Ρωσία και σε άλλες χώρες που φιλοξενούν αποκλειστικά έργα ψυχωσικών, τα οποία θεωρούνται καλλιτεχνικά αριστουργήματα. Χαρακτηριστικά τέτοια έργα εικονίζονται στις εικόνες 5, 6, 7 και 8.

Ποια είναι επομένως η ερμηνεία του φαινομένου αυτού; Εκ πρώτης όψεως θα έλεγε κανείς ότι η ψύχωση που βαθμιαία καταργεί την κοινωνική λειτουργικότητα του

ΕΙΚΟΝΑ 6
Fredrich Schroder-Sonnenstern
«Ανδρόγυνο Διπλωμάτων» (1955). Musée
National d'Art Moderne Centre Pompidou,
Paris

ΕΙΚΟΝΑ 7
Gerard Sendran, Χωρίς τίτλο.
(Λεπτομέρεια), The Stadshot Collection
Dr Guislain Museum, Guent, Belgium

ατόμου θα έπρεπε να είναι και εμπόδιο στην καλλιτεχνική δημιουργία.

Η καθημερινή εμπειρία όμως μας δείχνει το αντίθετο. Σημαντική από αισθητικής πλευράς τέχνη δημιουργείται από ασθενείς σε πλήρη κοινωνική απόσυρση, και συχνά γίνεται και θεραπευτικό εργαλείο για την επάνοδο των κοινωνικών δεξιοτήτων και της επικοινωνίας τους με το περιβάλλον.

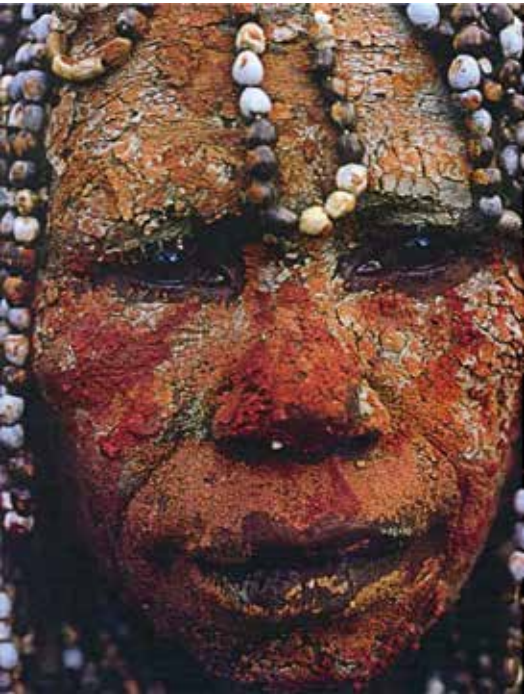
Στην προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου, έχω αναζητήσει ερμηνείες για τη σημασία και τις πηγές της τέχνης όπως και της εξέλιξης της συμπεριφοράς αυτής του ανθρώπου, που είναι προϊόν του νου, όπως έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα.

Οι μελέτες των Ανθρωπολόγων αποκάλυψαν ότι ο Άνθρωπος από την αρχή της υπάρξεώς του είχε μια έμφυτη ικανότητα να ανταλλάσσει διάφορα αντικείμενα, όπως εργαλεία, όπλα, τα οποία του χρησίμευαν στην πάλη για την καθημερινή επιβίωση. Η ικανότητα αυτή μαζί με την ικανότητα καταγραφής των συναλλαγών αυτών μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν μια κατεξοχήν ανθρώπινη ιδιότητα που αποτελεί τη

ΕΙΚΟΝΑ 8
Witten van Genk Kenlen. The Stadshot Collection
The Stadshot Collection Dr Guislain Museum, Guent,
Belgium

ρίζα του σημερινού εμπορίου και ξεχωρίζει τον Άνθρωπο από τα υπόλοιπα ζώα. Η διαδικασία της ανταλλαγής και καταγραφής των αποτελεσμάτων είναι δυνατόν να μελετηθεί και μελετάται και σήμερα σε πληθυσμούς των οποίων η ανάπτυξη βρίσκεται πολλές χιλιάδες χρόνια πίσω. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι Aboriginies της Αυστραλίας που θεωρείται ότι βρίσκονται 20.000 χρόνια πίσω πολιτισμικά και αναπτυξιακά.

ΕΙΚΟΝΑ 9
Face decoration of woman
from Asar/wataburg

νική ιεραρχία. Το κύρος και η δύναμη ικανοποιούσε το ένστικτο της επιθετικότητας, της κυριαρχίας, της επιβολής, το δεύτερο δηλαδή σημαντικό ένστικτο επιβίωσης με το οποίο μας έχει επίσης προικίσει η φύση.

Μπορεί να θεωρηθεί ότι η ικανότητα αυτή του στολισμού του σώματος είναι και η απαρχή της τέχνης. Ιδιαίτερα με την επέκτασή της σε ικανότητα δημιουργίας βραχογραφιών και ειδωλίων (Εικόνα 10). Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι σύμφωνα με τους κανόνες της εξέλιξης κάποια στιγμή οι ικανότητες αυτές εμπεδώθηκαν στο γενετικό υλικό, διότι η ύπαρξή τους προσέδιδε επιπρόσθετες δυνατότητες επιβίωσης. Είναι γνωστό ότι οι καλλιτεχνικές δεξιότητες είναι εμφανείς από τη μικρή ηλικία και στη σημερινή εποχή χαρακτηρίζονται ως «ταλέντο». Το ταλέντο δε, όταν αναπτυχθεί, προσδίδει μέχρι σήμερα ευχερέστερη πρόσβαση στο άλλο φύλο όπως και κοινωνική ισχύ και κύρος. Δεν έπαψε δηλαδή να ικανοποιεί τα δυο βασικά ένστικτα που θεωρείται ότι αποτελούν την κινητήριου δύναμη της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

ΕΙΚΟΝΑ 10
Chinese Horse (13.000 B.C.),
Axial Gallery, Lascaux Durdogne, France

Τα προς ανταλλαγή αντικείμενα ήσαν κυρίως χρηστικά. Σε κάποιο σημείο όμως της εξέλιξης του Ανθρώπου οι ανταλλαγές αυτές άρχισαν να περιλαμβάνουν μη χρηστικά αντικείμενα και συγκεκριμένα χρώματα και χάντρες. Τα ίχνη τέτοιων αντικειμένων, έχουν καταγραφεί σε ευρήματα στη σημερινή Τουρκία και είναι ηλικίας 40.000 ετών, στην εποχή που τοποθετείται και η αρχή του πολιτισμού. Παρόμοια ευρήματα υπήρξαν πρόσφατα στην Αφρική και είναι ηλικίας 70.000 ετών περίπου. Τα υλικά αυτά, δηλαδή τα χρώματα και οι χάντρες δεν είναι άμεσα αναγκαία για την επιβίωση. Χρησίμευαν και χρησιμεύουν ακόμα και σήμερα σε πολιτισμικά και εξελικτικά καθυστερημένους πληθυσμούς για τον στολισμό του προσώπου και του σώματος, συνήθεια που έχει επιβιώσει μέχρι σήμερα. Ένα τέτοιο σύγχρονο παράδειγμα φαίνεται στην εικόνα 9.

Πώς εξυπηρετούσε την επιβίωση ο στολισμός αυτός; Καταρχήν βοηθούσε στην προσέγγιση του άλλου φύλου, ικανοποιούσε δηλαδή το ένα από τα δυο βασικά ένστικτα με τα οποία μας έχει εφοδιάσει η φύση, το ένστικτο της αναπαραγωγής. Επίσης, με το κύρος και τη συμβολική σημασία των στολισμάτων αυτών, όπως π.χ. δόντια άγριων θηρίων, προσέδιδαν δύναμη και συμβόλιζαν μια θέση ψηλά στην κοινω-

Οι προσπάθειες ορισμών της τέχνης έχουν μέχρι σήμερα αποτύχει. Οι διάφοροι ορισμοί που κατά καιρούς δόθηκαν ποικίλουν από το «Δεν υπάρχει τέχνη παρά μόνο καλλιτέχνες» μέχρι το «Τέχνη είναι ό τι ονομάζουν οι καλλιτέχνες». Παρόμοια κατάσταση υφίσταται και στην προσπάθεια ορισμού της ψύχωσης. Όλοι γνωρίζουμε ότι η αιτιολογία της ψύχωσης μας διαφεύγει μέχρι σήμερα. Έτσι, η ψυχιατρική προσέγγιση είναι κατ' ανάγκην φαινομενολογική και ακούγονται απόψεις διάφορες από ψυχιάτρους, μέχρι τη θέση ότι δεν πρόκειται για νόσο με την ιατρική έννοια. Ως γνωστόν τη θέση αυτή υποστήριξαν αντιψυχιάτροι (Lainig κ.ά.). Επιπλέον, η λειτουργία του ψυχικού οργάνου δηλαδή του αποτελέσματος της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, δεν έχει ακόμη εξιχνιαστεί. Η συμπεριφορά του Ανθρώπου, στην οποία συγκαταλέγεται ο πολιτισμός και η τέχνη, παραμένει ακόμη κατά μέγα μέρος ανεξήγητη. Η θεωρία του Freud και η θεωρία της Εξέλιξης των Ειδών είναι από τις πιο αποδεκτές στη διάρκεια του χρόνου που υπάρχει η επιστήμη. Κινητήριες δυνάμεις θεωρούνται τα «ένστικτα» ή ενορμήσεις με τα οποία είμαστε προικισμένοι μέσω των γονιδίων.

Θα πρέπει να επισημάνουμε επίσης ότι ένα μεγάλο μέρος της ψυχικής μας δραστηριότητας και των κανόνων που τη διέπουν βρίσκονται στο ασυνείδητο. Η εξελικτική θεωρία μας διδάσκει ότι ο εγκέφαλος διατηρεί πρώιμες συμπεριφορές, όπως επίσης διατηρεί αναλλοίωτο το αποτύπωμα του εξελικτικού παρελθόντος μας. Ασυνείδητες λειτουργίες του εγκεφάλου περιλαμβάνουν τη λειτουργία των ενστίκτων, του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο, τη λειτουργία δηλαδή των αισθήσεων όπως και τη λειτουργία των συναισθημάτων. Όλες αυτές οι λειτουργίες προηγούνται εξελικτικά της λογικής και είναι αναμφισβήτητα σημαντικές για τη δημιουργία «Τέχνης».

Από την περιγραφή των εκδηλώσεων της ψύχωσης, γνωρίζουμε επίσης ότι τα ένστικτα και τα συναισθήματα είναι απελευθερωμένα από τις κοινωνικές συμβάσεις, η φαντασία είναι ενισχυμένη, η αντίληψη συχνά παραμορφωμένη και πλούσια σε αισθήσεις εκτός του υπαρκτού αισθητικά κόσμου, όπως και μια προσωπική (παραληρητική) αντίληψη της πραγματικότητας. Μήπως οι παραπάνω εκδηλώσεις της ψύχωσης διευκολύνουν την παραγωγή τέχνης; Εάν κανείς παρατηρήσει μερικές μορφές σύγχρονης τέχνης («οργανωμένο τοπίο» εικόνα 11), θα έλεγε ότι αυτό είναι ίσως το ζητούμενο στη μοντέρνα τέχνη. Η εμπειρία, επίσης, μας δείχνει ότι το έργο καλλιτεχνών που ασθένησαν από ψύχωση, συχνά βελτιώνεται μετά την ασθένεια. Η ει-

ΕΙΚΟΝΑ 11
Karel Appel "Angry Landscape" (1967),
Collection Jimmy J Younger, Houston

ΕΙΚΟΝΑ 12
Vincent Van Gogh "The starry night" (1886),
The Museum of Modern Art, NY

κόνα 12, μας δείχνει ένα από τα σημαντικότερα έργα του Van Gogh που έγινε μετά την έναρξη της ψύχωσης. Είναι, επίσης, γνωστό ότι ο Έλληνας γλύπτης Χαλεπάς παρήγαγε τα αριστουργήματά του μετά την έναρξη της ψύχωσής του.

Είναι, λοιπόν, δυνατόν να συμπεράνουμε ότι η ψύχωση απελευθερώνει τις ψυχικές δυνάμεις που θεωρούνται σημαντικές για την παραγωγή τέχνης, απελευθερωμένης από τις συμβάσεις που επιβάλλει η κοινωνικοποίησή μας και η λογική. Αυτό βέβαια δεν συμβαίνει σε όλα τα άτομα που πάσχουν από ψύχωση αλλά σε εκείνα που έχουν γεννηθεί με το «ταλέντο» της καλλιτεχνικής δημιουργίας, που λόγω της εξελικτικής του «παλαιότητας» λειτουργεί όπως το ένστικτο και συχνά ωθεί το άτομο σε δημιουργία σημαντικής, από καλλιτεχνικής πλευράς, τέχνης. Η δε ώθηση αυτή έχει την ικανότητα να επιβιώνει και να εκφράζεται παρά τις καταστροφικές επιδράσεις της ψύχωσης σε ορισμένα μέρη του ψυχισμού του ατόμου. Η τέχνη που παράγεται ξεχωρίζει σαν μια ιδιαίτερη τέχνη μορφολογικά με σημαντική καλλιτεχνική αξία, η οποία σήμερα αναγνωρίζεται διεθνώς.

Π Ρ Ο Τ Ε Ι Ν Ο Μ Ε Ν Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Arnanson, H.N. (1986). *Modern Art. History of Modern Art, Painting, Sculpture, Architecture, Photography*. Third Edition Revised and updated by David Weeler, Prentice Hall Inc, Harry N. Abrams Inc.

Danto, A.C. (2004). *Η Μεταμόρφωση του κοινότοπου*, Μεταίχμιο.

Gardener's Art Through The Ages (9th Edition 1991), Horst de la Croix, Rishart G. Tansed, Diane Kirkpatrick, Harcourt Brace Jovanovich N.Y. edition.

Gombrich, E.H. (1991). *Το χρονικό της Τέχνης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Hamlyn, E.H. (1992). *The World of Masks*, Aventinum.

Malcolm, K. (1981). *Man As Art*, Clonicle Books.

Συλλογικό έργο (2004). *Στην Άλλη Όχθη*. Υπουργείο Πολιτισμού.